

РАЗДЕЛ 1 МАСТЕРСКАЯ ПЕРЕВОДЧИКА

ПЕРАКЛАД НА БЕЛАРУСКУЮ МОВУ РАМАНА «DWA BIEGUNY» ЯК СТРАТЭГІЯ РЭПАТРЫЯЦЫІ ТВОРЧАСЦІ ЭЛІЗЫ АЖЭШКІ

С. Д. Воцінава

Перакладчык

Мінск, Беларусь

e-mail: svetlanavotsinova@gmail.com

У артыкуле разглядаюцца прыёмы, выкарыстаныя з мэтай вяртання (ужыўлення) у прастору беларускай літаратуры польскамоўнага рамана Элізы Ажэшкі «Dwa bieguny». Апісваюцца прыклады ўнутрытэкставай і надтэкставай адаптацыі, дзесяца аргументацыя неабходнасці пашырэння колькасці перакладаў твораў пісьменніцы-суайчынніцы на беларускую мову, акцэнтацыя важнасць ведання перакладчыкам акалічнасцей напісання твора і ўкладзеных у яго сэнсаў.

Ключавыя словы: Эліза Ажэшка; перакладчыцкія рашэнні; фарэнізацыя і дамесцікацыя; гульнівыя прыёмы.

Уводзіны. Факт перакладу на беларускую мову любога твора Элізы Ажэшкі (1841–1910) з ліку тых, якія раней не перакладаліся, сам па сабе з’яўляецца сродкам яго рэпатрыяцыі: колькасць перакладзеных на нашу мову твораў польскамоўнай суайчынніцы адносна ўсёй яе творчай спадчыны несупастаўна малая. Варта заўважыць, што перакладзенымі апынуліся найбольш значныя тэксты, у якіх беларускія рэаліі (сацыяльныя, гістарычныя, геаграфічныя, побытавыя, батанічныя і інш.), актуальныя на час напісання, прадстаўлены так шырока і глыбока, што польскай у гэтых тэкстах заставалася толькі мова, г. зн., знешняе – форма, у той час як унутрана – зместам – яны даказваюць прыналежнасць да выключна айчыннай культурнай прасторы: праз лакальнасць падзей, апісаных у гістарычным кантэксце і адлюстраваных у лёсах герояў, праз замілаванасць прыродай, ужыванне фальклору і інш. Нягледзячы на гэта, творчасць Элізы Ажэшкі па-ранейшаму сціпла прадстаўлена ў беларускай культурнай прасторы, не аднесена да беларускай літаратурнай класікі і не прысутнічае ў школьнай праграме. Гэта несправядліва ў дачыненні да суайчынніцы, якая аддала службыла некалькім народам сваёй зямлі і двойчы намінавалася на Нобелеўскую прэмію па літаратуры.

У задачы пераіначыць сітуацыю, перамяніць стаўленне да аўтара істотную ролю могуць іграць нестандартныя перакладчыцкія рашэнні.

Асноўная частка. Як вядома, літаратура, якая стваралася на беларускай тэрыторыі ў XIX стагоддзі, суіснавала ў розных моўных вымярэннях. Польскамоўныя творы прызначаліся для так званага культурнага ўжытку – арыентаваліся на пэўны ўзровень досведу літаратурнага чытання і прадугледжвалі светапогляд высокаадукаванага чалавека, а творы, пісанья «простаі моваю», – для «простага людю» і прызначаліся. Пры гэтым нельга сцвярджаць, што польская мова гарантавала твору высокую літаратурную якасць, а на «гутаркавай», як называлі беларускую, нельга было дасягнуць вяршынь майстэрства: прадукт польскамоўных пісьменніцкіх высілкаў мог уяўляць сабой дылетанцкія экзэрсісы, а ўрадлівая глеба народнай творчасці часта сілкавала сапраўдных геніяў. Што да Элізы Ажэшкі, то яе выбар мовы для творчасці тлумачыцца не толькі польскім паходжаннем, але і мэтай аўдыторыяй: мовай «паноў» пісьменніца імкнулася «дагрукацца» да тых, ад каго залежалі лёсы правобразаў герояў і герань яе твораў. Іншымі словамі, яна пісала не *для*, а *дзея* прадстаўнікоў тых народаў і сацыяльных груп, з якімі поруч жыла, і выкарыстоўвала для гэтага ўсе даступныя ёй літаратурныя сродкі.

Раман «*Dwa bieguny*» («Два полюсы»), напісаны ў 1892 годзе, пры жыцці аўтаркі мала хто зразумеў, але праз паўстагоддзя яго назвалі самым глыбокім, самым мудрым і самым кранальным яе раманам [1, с. 5]. Супярэчнасць ацэнак і – асабліва – фармулёўка апошняй часткова і абумоўлі выбар гэтага твора для папаўнення спісу сачыненняў Элізы Ажэшкі, перакладзеных на беларускую мову. Пераклад рамана «Два полюсы» выйшаў пад змененай назвай: «Дзікунка» [2].

На некалькіх прыкладах разгледзім у першую чаргу ўнутрытэкставыя трансфармацыі, здзейсненыя з рознымі мэтамі – ад дамесцікацыі да замены страчаных сэнсаў на больш устойлівыя.

У разважаннях галоўнага героя пра флірт ёсць словы пра тое, што без гэтай з’явы, якая для чалавечых стасункаў тое самае, што для соусаў трукфель ці для крэмаў ваніль, сустрэчы людзей ператвараліся б у пасяджэнні педантаў, якія дыскусуюць з сінімі панчохамі пра дапагопныя выкапні і манеты, чаканення *za czasów króla Assurdababela* [3, с. 9]. У перакладзе твора на рускую мову, здзейсненым у XIX стагоддзі, гэты выраз гучыць як ‘в царствование царя Ассурбаналы’ [4, с. 199]. Пры яўным жаданні Элізы Ажэшкі падкрэсліць даўнасць (згаданы цар Асірыі правіў у 669–627 гадах да н. э.) гэты выраз не з’яўляецца фразеалагізмам і зразумелы не кожнаму чытачу. У такім самым значэнні – «вельмі даўно» – ужываецца фразеалагізм «за царом Гарохам». Ён і трапіў у беларускую версію.

Згадваючы ідэю эмансipaцыі жанчын, герой не без іроніі паведамляе, што ён і яго прыяцелі з прыемнасцю гафтавалі на яе канве *rózne esy*

i floresy. Пераклад патрабуе захавання іроніі, сэнсу і рыфмы. Вернемся да перакладу на рускую мову. *Esy i floresy* падаюцца ў ім як ‘остроумие’ [4, с. 197], што адпавядае сэнсу, але не ўтрымлівае іроніі і пазбаўлена рыфмы. Беларуская версія прапануе раўнаваартасную замену «эсэ» на «опус» і далучае дзеля рыфмы слова, якое захоўвае сэнс выразу. У выніку *esy i floresy* трансфармуецца ў ‘опусы-сіропусы’.

Трансфармацыя адбылася і з назвай вёскі галоўнай гераіні: тапонім *Krasowcy*, далёкі ад тыпова беларускага гучання, заменены на больш блізкі ‘Красовіцы’: лакацыя прыдуманай вёскі – край Белаежскай пушчы, яе беларускай часткі.

Варта падкрэсліць тут неабходнасць уважлівага стаўлення да слова «пушча», вага якога ў першым перакладзе на рускую мову праігнаравана: месцамі *puszcza* перакладзена як ‘пустыня’. Перакладчык XIX стагоддзя відавочна сінанімізаваў паняцці, падаючы абодва словы ў значэнні «глухамань», у той час як Эліза Ажэшка ўклала ў слова «пушча» даволі канкрэтны сэнс, пры якім яно не можа быць заменена ніякімі іншымі словамі. Аўтарка праводзіць паралель-асацыяцыю «пушча – Радзіма» і ў кожным выпадку на працягу ўсяго твора ўкладае ў першае слова значэнне другога. Прыведзены факт сведчыць пра тое, як важна перакладчыку паглыбляцца ў акалічнасці напісання арыгіналу, знаёміцца з эпістэлярыем і іншымі дакументамі, якія суправаджалі яго стварэнне, а таксама літаратурнакрытычнымі артыкуламі, у якіх аналізуецца твор. Істотнасць такога падыходу падкрэсліваецца і наступным прыкладам унутрытэкставай трансфармацыі – вяртаннем твору аўтарскай назвы. Загаловак «Два полюсы» рамана атрымаў пры першым друку ў польскамоўнай прэсе Расійскай імперыі, калі аўтарцы была пастаўлена ўмова змяніць назву «Dzika» – ‘Дзікунка’ – на іншую, якая нічым не выдала б змест і не ўказвала б на той факт, што ў сталіцы «без купюр» друкуецца твор, які не здолеў прабіцца скрозь сіта цензуры ў Варшаве (на той час правінцыйным горадзе Расійскай Імперыі), дзе першапачаткова планавалася ў друк. Пераклад рамана на беларускую мову і форма, у якой ён паўстаў перад чытачом праз 130 гадоў, дазволілі ўсталяваць справядлівасць у адносінах да страчанай назвы і адначасова патлумачыць папярэдняю змену.

Пяройдзем да разгляду надтэкставых трансфармацый, да якіх аднесена форма, у якой твор прадстаўлены беларускаму чытачу. Пераклад выйшаў у кнізе пад заглаўкам «Дзікунка. Раман XIX стагоддзя і як яго сёння чытаць» [3]. Выданне ўяўляе сабой кнігу ў кнізе, дзе ўласна рамана Элізы Ажэшкі суправаджаецца «інтэрфейсам», які ператварае яго чытанне ў квест або праходжанне ўзроўняў камп’ютарнай гульні:

ролю ўзроўняў іграюць раздзелы рамана, перад прачытаннем кожнага з іх прапануецца адказаць на пытанне, выбраўшы правільны варыянт, главы паміж раздзеламі – главы-«падказкі», або ключы – напісаны так, што ім уласцівыя інтрыга і адначасова дакладнасць навукова-даследчай працы, і гэта робіць кнігу карыснай тым, хто вывучае жыццё і творчасць Элізы Ажэшкі, а не толькі аматарам раманаў XIX стагоддзя.

Выкарыстанне гульнёвых прыёмаў патрабавала адпаведнай лексікі, таму ў пачатку кнігі змешчаны «Слоўнічак» з расшыфроўкамі такіх паняццяў, як *Profile, Prologue, Exposition, Flash back, Flash forward, Intricare, Retribution* і іншых, што можна аднесці да прыёму фарэнізацыі [2, с. 7]. Сярод элементаў «Слоўнічка» ёсць амбіграма M&W, якая аб'ядноўвае назвы эпізодаў гульні, прадвызначаныя месцамі дзеяння: M азначае *Miasto* – ‘горад’, W азначае *wieś* – ‘вёска’. Такое дзяленне рамана Элізы Ажэшкі на дзве выразныя часткі – тры раздзелы апісваюць падзеі, якія адбываюцца ў Варшаве, і тры раздзелы прысвечаны сустрэчы герояў у Красовіцах, – прыкмецілі літаратурныя крытыкі XX стагоддзя [1], і нельга было не выкарыстаць яго ў інтарэсах прапанаванай беларускаму чытачу формы прэзентацыі твора.

Варта заўважыць, што тэкст Элізы Ажэшкі ніяк не пацярпеў ад ужытых дадаткаў, якія, па-першае, мелі мэтай абудзіць цікавасць да асобы пісьменніцы, па-другое, ствараліся ў інтарэсах чытача, «распешчанага XXI стагоддзем з яго своеасаблівым стаўленнем да кнігі і адначасова ім жа прывучанага чакаць ад яе незвычайнага» [2, с. 9].

Заклучэнне. Выкарыстанне пры перакладзе замежнамоўнага (з папраўкай на наш час) твора айчыннага аўтара такіх прыёмаў, як дамесцікацыя і фарэнізацыя, а таксама перакладчыцкіх трансфармацый і сучасных падыходаў – падачы мастацкага тэксту ў суправаджэнні дакументальнага інтэрфейса ў гульнёвай форме – дазволіла прапанаваць новае прачытанне старога рамана, напісанага айчынным пісьменнікам. Падобныя стратэгіі павінны служыць папулярызацыі творчасці і замацаванню ў айчынным літаратуразнаўстве ідэі павышэння вагі тых пісьменнікаў, чья спадчына да гэтай пары не прызнана як наша класіка.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Iwaszkiewicz Jarosław. W obronie «Dwóch biegunów» // Wiadomości literackie. 1939. №. 22. S. 5.
2. Ажэшка Э. Дзікунка : раман XIX стагоддзя і як яго сёння чытаць / Эліза Ажэшка; пер. з польск., камент., уступ С. Воцінавай. Мінск : Галіяфы, 2021.
3. Orzeszkowa Eliza. Dwa bieguny. Petersburg : Księgarnia Br. Rymowicz, 1893.
4. Собрание сочинений Элизы Оржешко / Пер. с польск. под ред. С. С. Зелинского. Т. 1 – 12. Санкт-Петербург : Просвещение, [1906]–[1909]. 12 т. (Всемирная библиотека : Собр. соч. знаменитых рус. и иностр. писателей). т. 5: Тьма. Два полюса.